

UDK 930.253:314.743(71=163.6)

Nam bo še uspelo ujeti čas? Arhivsko gradivo med izseljenci

MILICA TREBŠE ŠTOLFA

mag., arhivska svetovalka v pokoju, Šared 19d, SI-6310 Izola

IZVLEČEK

Po osemnajstih letih sistematičnega evidentiranja arhivskega gradiva med izseljenskimi skupnostmi v Kanadi avtorica glede na svoje izkušnje z arhivskim, raziskovalnim ter publicističnim delom pri zbiranju in ohranjanju kulturne dediščine kanadskih Slovencev opozarja na neizogiben propad pomembnega dela kulturne dediščine slovenskega naroda, ki je nastajala zunaj meja naše ožje domovine, če ne bomo s terenskim delom tudi v drugih državah nemudoma rešili, kar je še rešiti mogoče.

ABSTRACT

CAN WE STILL CATCH TIME?

The author has systematically sorted out the archive materials concerning emigrant communities in Canada for 18 years. On the basis of her experience in archive, research and journalistic work in collecting and preserving cultural heritage of the Slovenes in Canada, she warns against the inevitable decline of an important piece of cultural heritage of the Slovene people outside the borders of Slovenia. This will come about if what can be saved with fieldwork is not immediately saved in other countries as well.

V mislih imam evidentiranje dela naše kulturne dediščine, ki so jo v različnih obdobjih in v različnih delih sveta ustvarjali razseljeni Slovenci in njihovi potomci posamično ali v skupnostih – društvih. Seveda bi našli dežele, v katerih slovenska kultura ni pustila svojih sledov. Vendar je mnogo več tistih, v katerih so si našli svoje novo domovanje tudi naši rojaki. Toda ali smo pripravljeni na trdo in obsežno terensko delo in zbrati te sledove v mozaik slovenske kulturne dediščine povsod tam, kjer se je gibal naš rod in ustvarjajo njegovi potomci? Ali smo si ustvarili dragoceno evidenco za sistematično terensko delo? Odgovor žal ne more biti pritrdilen.

Marsikje smo že zamudili dragocene trenutke, ko je bilo po zapisanih in ustnih virih še mogoče zbirati sestavine mozaika, ki bi pričale o ustvarjalni navzočnosti naših rojakov v izbranih novih domovinah, o slovenskem prispevku k oblikovanju novih multikulturnih skupnosti, novih kvalitiet priseljenjskih držav.

Ko sem se leta 1985 odločila, da bom evidentirala, zbrala, popisala in s fotokopijami arhivskega gradiva društev slovenskih izseljencev v Kanadi obogatila zbirko arhivskega gradiva o slovenskem izseljenstvu v Arhivu Republike Slovenije, sem delo zasnovala tudi zato, da bi se slovenski arhivski delavci več odločali za sicer naporno terensko delo pri društvih slovenskih izseljencev. Vsaka država ima svoje specifičnosti in z njimi se je potrebno temeljito seznaniti že

pred odhodom, zato sem se na delo dobro pripravila.

Kanadske arhivske ustanove imajo po svoji zakonodaji tudi svoj odnos do prevzemanja arhivskega gradiva, pomembnega za zgodovino Kanade, v svoje depoje. Zaradi izjemne prostorske stiske (kako domače zveni!) skušajo večino bremena preložiti na civilne ustanove in nacionalne zbirke, še najbolj pa jim ugaja, če vsak ustvarjalec gradivo hrani kar v svojih prostorih ali pa če številnejše etnične skupnosti ustvarijo kar svoje 'zgodovinske zbirke' in tako z njimi občasno sodelujejo. V kanadskem nacionalnem državnem arhivu v Ottawi zbirajo le gradivo, pomembno za vse kanadsko območje. V njem najdemo skromno količino fragmentov arhivskega gradiva, ki se nanaša na Slovenijo le v okviru fondov o Jugoslaviji ali pa kar slovanskih skupnosti. Tudi to gradivo sem že evidentirala. Kanadski arhivisti ter svetovalci za terensko delo in stike z ustvarjalci so zadolženi za tako obsežno območje (za območje Ontario sta bila npr. le dva arhivista – svetovalca!), da so stiki omogočeni tako rekoč le največjim narodnostnim skupinam, taka pa slovenska skupnost zagotovo ni. Je pa Kanada ena redkih držav, ki spodbujajo ohranjanje bogastva kulturnih različnosti priseljenih etničnih skupnosti. To je še dodatni razlog, da se je v tej državi razvilo in ohranilo več multietničnih dejavnosti kot v državah, v katerih se priseljenci hitreje stapljajo z okoljem.

V arhivskih in raziskovalnih ustanovah v Sloveniji je bilo tedaj zelo malo gradiva, ki bi mi omogočalo vsaj pregled nad dogajanjem pri društvih naših rojakov v tem multietničnem okolju. Še največ uporabljivih podatkov sem dobila v arhivu Slovenske izseljenske matice, ker je imela vsaj nekaj bolj ali manj svežih naslovov društev in vodstev, s katerimi je imela stike, popolnejšo predstavo o geografski poseljenosti rojakov v Kanadi in razvejanosti njihove dejavnosti pa v magistrski nalogi dr. Rada Genoria.

Ob finančni pomoči Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete in Ministrstva za znanost in tehnologijo ter s soglasjem Arhiva RS sem začela sistematično evidentirati arhivsko gradivo, pomembno za kulturno zgodovino Slovencev pri društvih slovenskih izseljencev v Kanadi. To so bili tudi prvi njihovi stiki s slovenskim arhivstvom. Odtlej sem tudi s pomočjo Ministrstva za kulturo, Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Pokrajinskega arhiva v Kopru vsako leto v poletnem času prihajala med kanadske rojake z isto nalogo – zbrati in v društvenih prostorih urediti in ohraniti čim več pisnih in drugih virov o njihovem delovanju, našim raziskovalcem zgodovine slovenskega izseljevanja v Kanado pa omogočiti pregledno arhivsko gradivo v fotokopijah že v Arhivu Republike Slovenije. Dotlej so rojake in institucije obiskovali le redki naši raziskovalci, predvsem zgodovinarji. Pregledovali ali celo zbirali pa so le vire, povezane s svojimi raziskovalnimi projekti. Morda se bodo prej ali slej tudi ti fragmenti znašli v naših arhivskih ali inštitutskih depojih, vendar popolnejšega vedenja o delovanju določene skupnosti ti viri ne prinašajo.

Terensko delo arhivista ima drugačne cilje. Terja tudi drugačen strokovni pristop. Zavedati se moramo, da naši izseljenci niso **objekt** znanstvenih raziskav in statističnih ugotavljanj, njihova društva pa tudi niso poligon za merjenje naših notranjih nesoglasij. Slovensko izseljinstvo je **subjekt**, del našega najširšega kulturnega prostora in kot tako soustvarjalec slovenske kulturne dediščine, ne glede na to, kdaj, kam in zakaj so ljudje odhajali.

Takim ciljem je namenjeno sistematično evidentiranje arhivskega gradiva, ki se začne z ugotavljanjem stanja, nadaljuje z ozaveščanjem društvenih delavcev o pomembnosti njihove dejavnosti in se še nadaljuje z zbiranjem gradiva, ki je zaradi velike mobilnosti prebivalstva in marsikje že tudi zaradi časovne odmaknjenosti najtežavnejši del terenskega dela. Toda med kanadskimi rojaki je tudi to delo prijetno. Velika pripravljenost za sodelovanje in številna udeležba odbornikov na predavanjih in seminarjih, ki sem jih imela v posameznih okoljih, sta pomenili tudi izjemno angažiranost pri iskanju in pridobivanju dokumentarnega gradiva pri posameznikih, nekdanjih funkcionarjih in drugih

društvenih delavcih, da nam je bilo omogočeno pri društveni dejavnosti vzpostaviti kronološki red. Pomembno so k ozaveščanju pripomogle tudi jubilejne prireditve, saj jih društva želijo popestriti tudi s pisnimi dokazi o svojem dolgotrajnem delovanju – vendar bi brez uporabe arhivskega gradiva take predstavitve dejavnosti lahko vsebovale le spominska pričevanja. Ta pa zaradi časovne odmaknjenosti od dogajanj ne morejo biti zanesljiv vir.

Po evidenci, ki sem jo v teh letih ustvarila, je bilo v Kanadi bolj ali manj dejavnih 81 društev in zvez; nekatera v seznamu še ohranjam zgolj zato, ker so bila v preteklih desetletjih zelo dejavna. Med njimi je največ odsekov zavarovalniških družb. Od 22 registriranih odsekov Vzajemne podporne zveze BLED, ustanovljene v Kirkland Lakeu, ki ima sedaj sedež v kraju Beamsville, delujejo le še štirje. V njih so združeni tudi odseki, ki nimajo več kot pet članov. Nekaj odsekov je zaradi selitev ali po naravni poti preprosto prenehalo delovati. Nekaj društev, zlasti v bolj naseljenih območjih, je delovalo v jugoslovanskih društvih; v njih so bili naši rojaki vsestransko zelo dejavni. Taka društva so bila značilna za obdobje med drugo svetovno vojno in leta po njej, ko so tudi finančno pomagala porušeni domovini. Z ustanovitvijo nacionalnih društev je njihova dejavnost zamrla, ni pa zamrla pomoč, kadar jo je domovina potrebovala. Še najdlje je ostala dejavna skupna jugoslovanska radijska postaja v Torontu.

Tudi druga kulturna društva slovenskih rojakov, ki so bila ustanovljena med obema svetovnimima vojnoma, skorajda ne obstajajo več. Kje torej najti pisne vire o njihovem obstoju in njihovi dejavnosti? Za zavarovalniške družbe je še mogoče najti vsaj evidenco članstva in delno korespondenco zaradi poslanstva, ki so ga te družbe imele (skrbno hranjeno gradivo z vsemi zapisniki je v glavnem uradu Zveze BLED v Kanadi od ustanovitve leta 1933 dalje, za kanadske lože SNPJ in oddelke KSKJ s sedežem v ZDA pa v arhivih na sedežih teh organizacij), gradivo pomembnih kulturnih društev po vseh kanadskih provincah iz tega obdobja pa je skoraj izginilo. Res je tudi, da sta bili priseljencem v prvem obdobju, t.j. med obema vojnoma, primarni preživetje in ustvarjanje možnosti za ekonomski obstoj. Druženje jim je lajšalo občutek domotožja, na zapisovanje o svojem kulturnem udejstvovanju in društvenem delovanju pa niso veliko mislili. Zato tu in tam v privatni lasti še najdemo kakšno družinsko ali društveno družabno fotografijo ali kakšno vabilo na prireditve, ki je bolj osebni spomin na prednike in slovenske korenine kot pa spomin na organizirano delo na področju ohranjanja kulturnih vrednot 'starega kraja' v določenem prostoru in času. Ta del prenašanja slovenske kulturne dediščine v nova okolja bo žal ostal za vedno izgubljen.

Vendar za evidentiranje arhivskega gradiva društev in zbirk pomembnih ustvarjalcev v obdobju po drugi svetovni vojni še ni vse zamujeno. Še je čas, da tako kot je za zbirko kanadskega izseljenstva Arhiv Republike Slovenije ali pa Arhivsko društvo Slovenije zbudi zanimanje arhivistov za sistematično terensko delo tudi na ostalih kontinentih, zlasti v državah, v katere so se Slovenci bolj množično priseljevali. Samo obiski raziskovalcev pri izseljencih in zapisovanje po ustnih virih pa pisnih virov ne bo moglo nadomestiti!

Dejavnost naših rojakov v Kanadi bo v Sloveniji dobro dokumentirana. ARS ima doslej že popise in fotokopije odbranega arhivskega gradiva teh ustvarjalcev:

- za zavarovalništvo: Glavni odbor Vzajemne podporne zveze BLED (ust. 1933), odsekov ZVEZDA – št. 6 v Vancouvru, Britanska Kolumbija (ust. 1942), PLANINA-PLANICA – št. 13 v Beamsville, Ontario (ust. 1943), NOVO MESTO – št. 12 v St. Catherinesu, Ontario (ust. 1943),

- za kulturno ustvarjalnost: Slovenska katoliška družba SV. JOŽEFA v Hamiltonu, Ontario (ust. 1937), Slovensko prosvetno društvo SIMON GREGORČIČ v Torontu (ust. 1959), Folklorna skupina NAGELJ iz Toronta (ust. 1959), Slovensko kulturno društvo SLOVENSKI PARK v Cambridgeu, Ontario (ust. 1964, kot primer ustvarjanja dokumentarnega gradiva v izseljenstvu prevzet v celoti v 32 registratorjih), Slovenski narodni dom LIPA PARK v St. Catherinesu, Ontario (ust. 1969), SLOVENSKO DRUŠTVO v Ottawi (ust. 1976), FESTIVAL kanadsko-slovenskih ansamblov v Torontu (ust. 1977), ZVEZA SLOVENSKIH DRUŠTEV v Kanadi (ust. 1985, fragmentarno),

- za informativne dejavnosti: SLOVENSKA RADIJSKA URA (gradivo je fragmentarno), glasilo slovenskega društva SLAP/FALLS iz Wellanda, Ontario (leto 1953, edina ohranjena številka; original hrani Anton Cvet v Wellandu, Ont.), MED NAMI, glasilo slovenskega društva v Ottawi (izhajalo 1979-1983), DNEVNIK/DIARY (1975-1978 iz Toronta, fragmentarno), KANADSKO SLOVENSKA KRONIKA (1991) in GLASILO kanadskih Slovencev iz Toronta (ust. 1992),

- ostale dejavnosti: Odbor za pomoč Onkološkemu inštitutu v Ljubljani (ustanovljen v Torontu leta 1985, deloval do leta 1987, originali so v osebni zbirki Cvetke Kocjančič v Torontu), otroške kolonije SKD Simon Gregorčič (1971-1977, osebni fond učiteljice Francke Seljak iz Wellanda).

Vse odbrano gradivo so hranitelji in/ali ustvarjalci brezplačno odstopili naši arhivski ustanovi z darilnimi pogodbami.

Moje prizadevanje za ohranjanje arhivske kulturne dediščine v Kanadi in samostojne knjižne

izdaje (SPD Simon Gregorčič 1959-1989, v letu 1989, VPZ BLED, odsek št. 13-PLANICA 1943-1993 v letu 1993, SFS NAGELJ 1959-1999 v letu 1999 in LIPA PARK 1967-2002 v letu 2002), ki sem jih društvom pripravila ob njihovih jubilejih, navodila društvom in razni drugi kronološki pregledi dejavnosti, ki sem jih objavila v strokovnih glasilih (Arhivi, razni zborniki) in glasilih za izseljence (Rodna gruda, Slovenski izseljenski koledar), je spodbudilo tudi rojake same, da so za pisanje društvenih jubilejnih publikacij začeli zbirati in pogosteje uporabljati arhivsko gradivo. Tako je društvo SLOVENSKI PARK iz Cambridgea ob 30-letnici že izdalo svojo publikacijo, nedolgo tega pa tudi SLOVENSKO LETOVIŠČE v Boltonu, Ontario.

V zaključni fazi je obdelava arhivskega gradiva SLOVENSKEGA KULTURNEGA DRUŠTVA v Edmontonu, Alberta (ust. 1964), ki želi 40-letnico svojega pestrega kulturnega in športnega delovanja počastiti tudi z jubilejno publikacijo, ki jo ob pomoči članov društva pripravljam za leto 2004. Tudi to arhivsko gradivo bo v fotokopijah društvo prepustilo Arhivu RS že v začetku naslednjega leta.

Zbiranje poteka še pri slovensko-kanadskem društvu v Vancouvru (Britanska Kolumbija) in pri Slovenskem klubu v Calgaryju v Alberti. Kljub intenzivnemu terenskemu delu pa ostaja v tej veliki državi vendarle še nekaj društev, s katerimi še nisem uspela navezati stikov. Pričakujem, da mi bo to v prihodnosti – mogoče še pravočasno – uspelo.

Pred nekaj leti organizirani prvi seminar za delavce, zadolžene za arhivsko gradivo pri društvih slovenskih izseljencev – organiziral ga je Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu v sodelovanju z Arhivom Republike Slovenije in drugimi zainteresiranimi ustanovami, udeležilo se ga je kar nekaj slušateljev iz zunajevropskih držav (iz Kanade pet udeležencev) – je zagotovilo, da bo arhivsko gradivo slovenskih društev, ki je udeležence poslalo, tudi v prihodnosti lepo ohranjeno. Prepričana sem, da bo izkušnje s tega delovnega seminarja koristno uporabil tudi udeleženec, ki je sedaj predsednik novega slovensko-kanadskega društva, ustanovljenega leta 2002 v Winnipegu v Manitobi.

V provincijskem muzeju Man and Nature v Winnipegu nastaja tudi prva slovenska etnološka zbirka v Kanadi. S strokovno pomočjo Narodnega muzeja v Ljubljani in razumevanjem donatorjev z raznih območij Slovenije mi je uspelo zagotoviti prvih devet eksponatov, ki od leta 1999 predstavljajo prvo slovensko etnološko izročilo v tem muzeju. Zanje sem pripravila obsežnejši opis tudi v angleškem jeziku. Zbirko nameravam po zastavljenem strokovnem programu še dopolniti.

Že pred nekaj leti sem izdelala tudi projekt za "Center za arhivsko in kulturno dediščino ka-

nadskih Slovencev", ki bi vključeval originale arhivskih fondov društev in dejavnosti naših rojakov v Kanadi, saj originali arhivskega gradiva tudi v kanadski zakonodaji po provenienci sodijo v njihov fond. Zbirka bi bila z dovoljenjem njegove ekselence gospoda Jožeta Slobodnika, generalnega častnega konzula Republike Slovenije v Torontu lahko locirana kar v delu prostorov njegovega častnega konzulata v Mississaugi. S tako ureditvijo nacionalne slovenske zbirke arhivske kulturne dediščine v Kanadi se je strinjal tudi Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu in v ta namen Vseslovenskemu kulturnemu odboru v Torontu že dodelil prva finančna sredstva. Nikakor si ne moremo dovoliti siromašenja arhivske kulturne dediščine priseljenjskih držav s prisvajanjem in odnašanjem originalnega arhivskega gradiva, z odnašanjem dokazov o slovenskem prispevku k razvoju in blaginji na vseh področjih v njihovih novih okoljih. Ali bo ta zbirka nastala še pravočasno ali ne, ni več odvisno le od nas, vsekakor pa je namestitev zbirke v prostore častnega generalnega konzulata že zamujena priložnost. Z dozidavo prostorov doma LIPA v Mississaugi pa se morda tej zbirki končno le obeta prepotrebni prostor.

Arhivsko gradivo društev slovenskih izseljencev po svetu je ogroženo. Z njegovim izginotjem bi bil osiromašen pomemben segment slovenske kulturne dediščine, ki je nastajala zunaj meja matične domovine in ima pomen za kulturno zgodovino našega naroda in za kulturno zgodovino držav, v katerih so naši rojaki našli svoje novo domovanje.

V številnih državah so si močnejše narodnostne skupnosti že pred več desetletji ustanovile svoje centre, v katerih je zbrano vse gradivo, ki omogoča temeljite študije o delu in delovanju, nastanku in razvoju posameznih etničnih skupnosti v priseljenjski državi in njihovem sooblikovanju novih kultur. Med slovanskimi narodi so bili v preteklosti na tem področju aktivni zlasti Ukrajinci, Poljaki, Slovaki, med ostalimi pa zlasti Nemci, Skandinavci. Svoje centre v Kanadi pa ustanavljajo tudi azijske nacionalne skupnosti. Močnejših zbirnih centrov dokumentarne ustvarjalnosti naših rojakov razen v ZDA in na novo nastajajočega središča v Avstraliji ni zaznati.

Ali bomo še lahko ujeli čas in rešili tisti del kulturne dediščine slovenskega naroda, ki pisno izpričuje prizadevanje dela razseljenega narodovega telesa po ohranjanju narodne identitete v oddaljenih novih domovinah? Skrajni čas je, da se tudi arhivski delavci zavemo nujnosti hitrega ukrepanja. Tudi v drugih delih sveta moramo spoštovati zakonsko določene normative in standarde ob zbiranju, urejanju, popisovanju in ohranjanju arhivskega gradiva, kjer je nastalo, in s poštenim osebnim odnosom pridobiti zaupanje slovenskih izseljencev in njihovih potomcev v naše delo. Le od nas samih je odvisno, ali nam bo to tudi uspelo. Zaupam v trdo delo in skromnost arhivistov in prepričana sem, da nam bo uspelo zbrati najpomembnejše gradivo vsaj v reprodukcijah. Kar zadeva našo kulturno dediščino med kanadskimi rojaki, smo na dobri poti, da čas še nekako ujamemo.